

DAMIAN WALCZAK

MICHAŁ P. ZIEMIAK

<https://doi.org/10.33995/wu2023.2.2>

data wpływu: 15.01.2023

data akceptacji: 13.07.2023

Odpowiedzialność cywilna podmiotów rolniczego handlu detalicznego i możliwości jej ubezpieczenia

Troska o środowisko jest coraz istotniejsza. Do 2050 roku Europa ma się stać kontynentem neutralnym dla klimatu za sprawą wdrożenia programu Europejski Zielony Ład. Jedną z inicjatyw w ramach Zielonego Ładu jest działanie od pola – w gospodarstwie rolnym – do stołu – w domu konsumenta. Ważnym elementem rozwoju idei „od pola do stołu” w Polsce jest rolniczy handel detaliczny (RHD). Celem rozważań podjętych w niniejszym artykule jest próba odpowiedzi na następujące pytania: 1) na jakich zasadach rolnicy prowadzący rolniczy handel detaliczny ponoszą odpowiedzialność cywilną wobec klientów oraz 2) czy RHD może być objęty odpowiedzialnością ubezpieczeniową (a jeśli tak, to w ramach jakich ubezpieczeń i w jakim zakresie). W pracy analizie poddane zostaną zasady odpowiedzialności (cywilnej i ubezpieczeniowej) oraz ryzyka związane z odpowiedzialnością za produkt tworzony w ramach rolniczego handlu detalicznego. Analizie nie będą natomiast poddane np. ryzyka środowiskowe, związane z koniecznością wycofania produktu lub dotyczące utraty zysku, są to bowiem zupełnie odmienne ryzyka.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność cywilna, ubezpieczenie, rolnik, Zielony Ład.

Artykuł powstał w ramach projektu Inicjatywa Doskonałości – „Inter disciplinas excellentia” (program „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza”) Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (grant nr 4101.00000067).

Wstęp

Troska o środowisko jest coraz istotniejsza. Do 2050 roku Europa ma się stać kontynentem neutralnym dla klimatu¹, a wdrożenie pakietu o nazwie Europejski Zielony Ład, łącznie z innymi aktywnościami, powinno doprowadzić do tego stanu. Jedną z inicjatyw w ramach Zielonego Ładu jest działanie od pola – w gospodarstwie rolnym – do stołu – w domu konsumenta (dalej „od pola do stołu”)². Działania te z jednej strony zapewne będą proekologiczne, zmniejszeniu ulegną bowiem m.in. koszty środowiskowe transportu, z drugiej zaś – są one przede wszystkim korzystne finansowo dla rolników, którzy, omijając pośredników, mogą zwiększyć swoje zyski z produkcji rolnej³. Jednakże wytwarzanie produktów przetworzonych oznacza nie tylko inny charakter działalności, ale i inny poziom odpowiedzialności związanej z produkcją i handlem takimi produktami.

Rozwój działania „od pola do stołu” może doprowadzić do stworzenia nowej dziedziny gospodarki – turystyki kulinarnej. Turystyka ta będzie bazować na połączeniu zrównoważonego, odpowiedzialnego rolnictwa z potrzebami społeczności lokalnej⁴. Każdy z etapów wdrożenia przez rolników działania „od pola do stołu” wymaga podjęcia odpowiednich czynności. W zakresie podstawowej działalności operacyjnej rolników czynności te nie będą związane z koniecznością wdrożenia nowych przedsięwzięć. Produkowali i produkują oni nie tylko produkty rolne, ale i produkty przetworzone w swoich rodzinnych gospodarstwach rolnych często od wielu pokoleń. Jednak to nowe działanie niesie ze sobą nowe zagrożenia wynikające z odpowiedzialności za szkody związane z produktem. Ważnym elementem rozwoju idei „od pola do stołu” w Polsce jest rolniczy handel detaliczny (RHD)⁵. Rolniczy handel detaliczny jest formą działalności związaną z produkcją i zbywaniem żywności przez rolników wprowadzoną do polskiego porządku prawnego ustawą z dnia 16 listopada 2016 roku o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia sprzedaży żywności przez rolników⁶. W skrócie, RHD to jedna z form handlu detalicznego, dla której w polskim porządku prawnym przyjęto odrębne uregulowania w zakresie nadzoru organów urzędowej kontroli żywności oraz wprowadzono określone preferencje podatkowe. Przede wszystkim RHD umożliwia rolnikom zbywanie produkowanej przez nich żywności bezpośrednio do finalnego odbiorcy (konsumenta), co skraca łańcuch obrotu żywnością. O zainteresowaniu RHD świadczy liczba zarejestrowanych podmiotów, która wzrosła

1. K. Szpak, *Polityka klimatyczna Unii Europejskiej w perspektywie 2050 roku*, [w:] *Polityka klimatyczna i jej realizacja w pierwszej połowie XXI wieku*, [red.] J. Gajewski, W. Paprocki, Centrum Myśli Strategicznych, Sopot 2020, s. 35–50.
2. W. Wrzaszcz, K. Prandecki, *Rolnictwo a Europejski Zielony Ład*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2020, nr 4 [365], s. 160.
3. A.M. Kapała, *Legal Instruments to Support Short Food Supply Chains and Local Food Systems in France*, „Laws” 2022, No 11 [21]; D. Krupa, D. Walczak, *Investing in the agribusiness value chain and changes in GDP*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, nr 3 [16], s. 165–169.
4. M. Star, J. Rolfe, J. Brown, *From farm to fork: Is food tourism a sustainable form of economic development?*, „Economic Analysis and Policy” 2000, No 66, s. 325–334.
5. Zob. K. Rosińska, *Od pola do stołu, czyli rolniczy handel detaliczny*, „Hasło Ogrodnicze” 2018, nr 2, s. 62–65. Zob. też E. Marciniak, *Uwolnienie rolniczego handlu detalicznego w Polskim Ładzie*, „agroFakt” 19 lipca 2021 r., <https://www.agrofakt.pl/uwolnienie-rolniczego-handlu-detalicznego-w-polskim-ladzie/> [dostęp: 21.06.2022].
6. Dz. U. poz. 1961.

z 2667 w pierwszym roku obowiązywania odpowiednich regulacji [2017] do 11 352 w czerwcu 2021 roku (na koniec 2019 roku i 2020 roku było to odpowiednio 6594 i 10 200)⁷.

Celem rozważań podjętych w niniejszym artykule jest próba odpowiedzi na następujące pytania: 1) na jakich zasadach rolnicy prowadzący rolniczy handel detaliczny ponoszą odpowiedzialność cywilną wobec klientów? oraz 2) czy RHD może być objęty odpowiedzialnością ubezpieczeniową (a jeśli tak – to w ramach jakich ubezpieczeń i w jakim zakresie)? Szczególnie ciekawym zagadnieniem jest tu ocena możliwości uzyskania ochrony ubezpieczeniowej przed negatywnymi skutkami ryzyk związanych z rolniczym handlem detalicznym.

W pracy analizie poddane zostaną zasady odpowiedzialności (cywilnej i ubezpieczeniowej) oraz ryzyka związane z odpowiedzialnością za produkt tworzony w ramach rolniczego handlu detalicznego. Pominięto w rozważaniach np. ryzyka środowiskowe, związane z koniecznością wycofania produktu lub dotyczące utraty zysku, są to bowiem zupełnie odmienne ryzyka. W pracy skorzystano z następujących metod badawczych: analiza literatury przedmiotu, analiza orzecznictwa i poglądów doktryny prawa ubezpieczeniowego oraz analiza aktów prawnych.

1. Rolniczy handel detaliczny jako wdrożenie założeń Zielonego Ładu

Unia Europejska powinna przekształcić się według założeń Europejskiego Zielonego Ładu w społeczeństwo żyjące w nowoczesnej, zasobooszczędnej i konkurencyjnej gospodarce, która w 2050 roku osiągnie zerowy poziom emisji gazów cieplarnianych netto i w ramach której wzrost gospodarczy będzie oddzielony od wykorzystania zasobów naturalnych. Jednym z celów Zielonego Ładu jest ochrona zdrowia obywateli⁸. Ma to odbyć się m.in. poprzez jeden z elementów Europejskiego Zielonego Ładu, czyli poprzez działanie „od pola do stołu”, generujące sprawiedliwy, zdrowy i przyjazny środowisku system żywnościowy⁹. Działanie to ma zmienić łańcuch żywnościowy i wyznaczyć drogę do sformułowania bardziej zrównoważonej strategii żywnościowej. Nowa strategia żywnościowa powinna doprowadzić do zapewnienia nie tylko zdrowej, ale i cenowo przystępnej żywności. Ponadto Komisja Europejska podkreśla, że działanie „od pola w gospodarstwie rolnym do stołu w domu konsumenta” zapewni również poprawę sytuacji rolników w łańcuchu wartości¹⁰.

Ponadto, w Polsce, ale i w innych krajach, coraz częściej wprowadza się podatki od niezdrowej żywności. Przedstawiona produkcja „od pola do stołu” prowadzi również do zwiększenia bezpieczeństwa sprzedawanej żywności. Niesie więc, poza przedstawionymi zagadnieniami istotnymi

7. Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=1516> [dostęp: 21.06.2022].

8. Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład*, Bruksela 2019, s. 2.

9. Inne działania to: Konserwacja i ochrona bioróżnorodności; 3. Ustanowienie ambitnych celów w pakiecie ochrony klimatu; Czysta, łatwo dostępna i bezpieczna energia; Dążenie do osiągnięcia stanu zero emisji zanieczyszczeń i zagrożeń środowiska wolnego od zagrożeń toksycznych; Mobilizacja działań dla wdrożenia strategii rozwoju przemysłu wg zasady czystej gospodarki cyrkularnej; Zrównoważona inteligentna mobilność; Konsekwentne stosowanie koncepcji zrównoważonego rozwoju do wszystkich obszarów polityki Unii Europejskiej. *Ibidem*, s. 4; M. Adamowicz, *Agricultural development processes in the context of globalization challenges and new approaches to the concept of sustainable development*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2021, nr 366(1), s. 40–41.

10. *Ibidem*, s. 14–15.

dla rolnika, korzyści również dla konsumentów. Takie produkty sprzedawane są najczęściej jako tradycyjne, regionalne lub ekologiczne i zyskują na popularności¹¹.

Działanie to opiera się nie tylko na sprzedaży żywności bezpośrednio przez rolników, ale także, lub głównie, na zwiększeniu przez rolników m.in. ograniczenia pestycydów oraz antybiotyków w uprawach, chowie i hodowli. Rolnictwo „od pola do stołu” ma być więc w większym zakresie prowadzone w zrównoważonych gospodarstwach rolnych, przez społecznie odpowiedzialnych rolników¹².

W Polsce częściową odpowiedzią na działanie „od pola do stołu” jest wprowadzenie w porządku prawnym rolniczego handlu detalicznego¹³. Rolnik prowadzący ten rodzaj działalności, podobnie jak w wielu krajach unijnych, nie staje się przedsiębiorcą, podlega bowiem korzystniejszym, odrębnym przepisom¹⁴.

2. Regulacje dotyczące rolniczego handlu detalicznego

W literaturze fachowej celnie przyjmuje się, że „wprowadzanie żywności na rynek (a więc do obrotu – przyp. aut.) wiąże się z koniecznością spełnienia wymogów, jakie stawia prawo żywnościowe, a najważniejszym z nich jest zapewnienie jej bezpieczeństwa”¹⁵. Ujmując tę kwestię generalnie: wszystkie podmioty działające na rynku spożywczym są odpowiedzialne za bezpieczeństwo zdrowotne żywności na wszystkich etapach produkcji, przetwarzania i dystrybucji żywności odbywających się pod ich kontrolą.

Odpowiednie unormowania dotyczące rolniczego handlu detalicznego zostały określone w ustawie z dnia 25 sierpnia 2006 roku o bezpieczeństwie żywności i żywienia¹⁶. Mocą ustawy z 15 grudnia 2021 roku o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia prowadzenia przez rolników rolniczego handlu detalicznego¹⁷, regulacje dotyczące RHD zostały doprecyzowane, a sam zakres tego handlu – rozszerzony¹⁸. Produkcja i zbywanie żywności w ramach rolniczego handlu detalicznego [art. 44a ust 1]:

11. Portal Spożywczy, <https://www.portalspozywczy.pl/owoce-warzywa/wiadomosci/produkty-tradycyjne-regionalne-i-ekologiczne-zyskuja-na-popularnosci,136554.html> [dostęp: 17.05.2021].
12. M. Adamowicz, *Agricultural development processes in the context of globalization challenges and new approaches to the concept of sustainable development*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2021, nr 366(1).
13. Trudno uznać, że wcześniej rolnicy nie prowadzili produkcji „od pola do stołu”. Jednak najczęściej odbywało się to w tzw. szarej strefie. Przykładem może być akcja policji w trakcie festiwalu w Grucznie, Wirtualna Polska, <https://finanse.wp.pl/mial-byc-festiwal-smaku-jest-niesmak-nalot-skarbowki-na-impreze-kulinary-6158284251854465a> [dostęp: 21.06.2022].
14. Szerzej o rozwiązaniach prawnych w zakresie krótkiego łańcucha dostaw w Unii Europejskiej [w:] A.M. Kapała, *Legal status of farmers involved in short food supply chains, a comparative study*, „Review of European and Comparative Law” 2022, No 48(1), s. 43–60; A.M. Kapała, P. Lattanzi, *Mandatory food information in case of short food supply chains and local food systems in EU and US legislation: a comparative study*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2021, nr 1(28), s. 217–236.
15. Ł.M. Sokołowski, *Uprawy i hodowle bezgłębokie a potrzeba ochrony gruntów rolnych z perspektywy zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2021, nr 1(28), s. 169.
16. Tekst jedn. Dz. U. 2020, poz. 2021 (dalej: u.b.ż.ż.).
17. Dz. U. 2022, poz. 138 (dalej: nowelizacja u.b.ż.ż. z 2021 r.).
18. Rozszerzony został m.in. obszar, na którym mogą być prowadzone dostawy żywności wyprodukowanej w ramach rolniczego handlu detalicznego, do zakładów prowadzących handel detaliczny z przeznaczeniem dla

- nie może stanowić zagrożenia dla bezpieczeństwa żywności i wpływać niekorzystnie na zdrowie publiczne;
- podlega rządowej kontroli w zakresie bezpieczeństwa żywności przeprowadzanej odpowiednio przez organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej albo Inspekcji Weterynaryjnej;
- jest prowadzona zgodnie z przepisami prawa żywnościowego, w szczególności rozporządzenia nr 178/2002 i rozporządzenia nr 852/2004 oraz przepisami Unii Europejskiej wydanymi w trybie tych rozporządzeń¹⁹.

W ramach takiego handlu możliwe jest m.in. przetwórstwo i zbywanie wytworzonej żywności konsumentom końcowym (którzy stanowią docelową grupę nabywców), a także, od dnia 1 stycznia 2019 roku, na rzecz zakładów prowadzących handel detaliczny z przeznaczeniem dla konsumenta finalnego (np. sklepy, restauracje, stołówki itp.), zlokalizowanych na ograniczonym obszarze.

Rolniczy Handel Detaliczny – pomimo zmian poczynionych w u.b.ż.ż. w 2021 roku – ma jednak ograniczony zakres. W załącznikach do rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 16 grudnia 2016 roku w sprawie maksymalnej ilości żywności zbywanej w ramach rolniczego handlu detalicznego oraz zakresu i sposobu jej dokumentowania²⁰ (wydanym na podstawie art. 44a ust. 3 u.b.ż.ż.) została określona maksymalna ilość żywności zbywana rocznie w ramach rolniczego handlu detalicznego dla:

- surowców pochodzenia niezwierzęcego;
- żywności pochodzenia niezwierzęcego innej niż surowce oraz żywności zawierającej jednocześnie środki spożywcze pochodzenia niezwierzęcego i produkty pochodzenia zwierzęcego;
- surowców pochodzenia zwierzęcego;
- produktów pochodzenia zwierzęcego innych niż surowce.

Jak wskazuje cytowane rozporządzenie, produkcja w ramach rolniczego handlu detalicznego nie musi w całości pochodzić²¹ z własnej uprawy, chowu lub hodowli²². Nie jest potrzebne

konsumenta finalnego oraz zniesione zostały maksymalne limity żywności zbywanej w ramach rolniczego handlu detalicznego w odniesieniu do sprzedaży żywności konsumentom finalnym.

19. Chodzi tu dokładnie o Rozporządzenie (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności (Dz.U.U.E.L.2002.31.1 z dnia 2002.02.01) oraz Rozporządzenie (WE) Nr 852/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie higieny środków spożywczych (Dz.U.U.E.L.2004.139.1 z dnia 2004.04.30).
20. Dz. U. 2016, poz. 2159. W tym miejscu zaznaczyć trzeba, że zgodnie z art. 3 nowelizacji u.b.ż.ż. z 2021 r., dotychczasowe przepisy wykonawcze wydane na podstawie art. 44a ust. 3 u.b.ż.ż. zachowują moc do dnia wejścia w życie przepisów wykonawczych wydanych na podstawie art. 44a ust. 4 w brzmieniu nadanym tą nowelizacją, jednak nie dłużej niż przez 12 miesięcy od dnia wejścia w życie nowelizacji. Nowelizacja u.b.ż.ż. z 2021 r. weszła w życie z dniem 4 lutego 2022 r. Na dzień zakończenia pracy nad niniejszym opracowaniem (21 czerwca 2022 r.) nie zostały wydane nowe przepisy wykonawcze.
21. Należy wstępnie przyjąć, że w większości przypadków produkcja w ramach rolniczego handlu detalicznego nie pochodzi z własnej uprawy, chowu lub hodowli. Zagadnienie to wymaga jednak poszerzonych analiz, w tym badań ankietowych i ilościowych dotyczących użycia składników spoza własnej hodowli czy upraw. Trzeba bowiem pamiętać, że zgodnie z ustawową definicją RHD, polega ona m.in. na produkcji żywności zawierającej **co najmniej jeden** składnik pochodzący w całości z własnej uprawy, hodowli lub chowu podmiotu działającego na rynku spożywczym.
22. Zob. Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl/handel-eksport-import/rolniczy-handel-detaliczny> [dostęp: 21.06.2022].

zatwierdzenie projektu technologicznego ani zatwierdzenie zakładu przetwórstwa, tak jak ma to miejsce w przypadku produkcji masowej. Co więcej, rolnik nie jest też zobowiązany do założenia działalności gospodarczej i wpisu do CEiDG.

Istotne są też kwestie podatkowe związane z RHD. Przepisów ogólnych ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych²³ nie stosuje się do przychodów z działalności rolniczej²⁴. Rolniczy handel detaliczny nie stanowi jednak działalności rolniczej na gruncie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Dla celów podatku dochodowego za działalność rolniczą (art. 2 ust 2) uznaje się bowiem²⁵ działalność polegającą na wytwarzaniu produktów roślinnych lub zwierzęcych w stanie nieprzetworzonym (naturalnym) z własnych upraw albo hodowli lub chowu, w tym również produkcję materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcję warzywniczą gruntową, szklarniową i pod folią, produkcję roślin ozdobnych, grzybów uprawnych i sadowniczą, hodowlę i produkcję materiału zarodowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcję zwierzęcą typu przemysłowo-fermowego oraz hodowlę ryb, a także działalność, w której minimalne okresy przetrzymywania zakupionych zwierząt i roślin, w trakcie których następuje ich biologiczny wzrost, wynoszą co najmniej:

- miesiąc – w przypadku roślin,
- 16 dni – w przypadku wysoko intensywnego tuczu specjalizowanego gęsi lub kaczek,
- 6 tygodni – w przypadku pozostałego drobiu rzeźnego,
- 2 miesiące – w przypadku pozostałych zwierząt – licząc od dnia nabycia.

Opodatkowaniu podatkiem dochodowym od osób fizycznych nie podlegają więc przychody uzyskane z produktów w stanie nieprzetworzonym (naturalnym) z własnych upraw albo hodowli lub chowu. A jak wskazano wcześniej, cechą charakterystyczną rolniczego handlu detalicznego jest sprzedaż głównie lub wyłącznie produktów przetworzonych. Jednakże rolnicy mają możliwość sprzedaży produktów przetworzonych bez konieczności zakładania działalności gospodarczej. Artykuł 20 ust.1c ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych wprowadza regulację, że za przychody z innych źródeł uważa się również przychody ze sprzedaży przetworzonych w sposób inny niż przemysłowy produktów roślinnych i zwierzęcych. A na podstawie art. 21 ust. 1 pkt 71a są to przychody wolne od podatku dochodowego.

Do wejścia w życie nowelizacji u.b.ż.ż. z 2021 roku sprzedaż produktów przetworzonych w ramach rolniczego handlu detalicznego do kwoty 40 000 zł (art. 21 ust.1 pkt 71a ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych) była zwolniona z opodatkowania, nadwyżka ponad tę kwotę podlegała opodatkowaniu podatkiem dochodowym od osób fizycznych. Obecnie kwota ta wynosi 100 000 zł.

Dodatkowo ustawodawca w ustawie z dnia 6 marca 2018 roku – Prawo przedsiębiorców²⁶ wskazał, że zapisów tej ustawy nie stosuje się do działalności rolników w zakresie sprzedaży, o której mowa w art. 20 ust. 1c ustawy z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych, czyli – jak wskazano – rolniczego handlu detalicznego. Na gruncie tej ustawy ustawodawca

23. Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, test jedn. Dz. U. 2020, poz. 1426 z późn. zm.

24. Zob. Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, http://podr.pl/wp-content/uploads/2017/02/1_UrzedSkarbowy_RolniczyHandelDetaliczny_23.03.2017-1.pdf [dostęp: 21.06.2022].

25. *Ibidem*.

26. Tekst jedn. Dz. U. 2021, poz. 162. (dalej jako p.p.).

odmówił więc rolnikom prowadzącym ten handel statusu przedsiębiorcy. Zagadnienie to będzie miało kapitalne znaczenie w kontekście dalszych rozważań dotyczących ubezpieczenia OC rolnika trudniącego się rolniczym handlem detalicznym.

Wreszcie, rozważyć należy kwestie stosowania unormowań dotyczących RHD w ramach tzw. agroturystyki. Obowiązujące przepisy prawne nie zawierają pojęcia działalności agroturystycznej. Termin *agroturystyka* nie występuje także w przepisach prawnych. Kluczowe znaczenie – przy próbie zdefiniowania tego pojęcia – ma tu art. 6 ust. 1 pkt 2 p.p., zgodnie z którym przepisów tej ustawy nie stosuje się do wynajmowania przez rolników pokoi, sprzedaży posiłków domowych i świadczenia w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów. W doktrynie przyjmuje się, że wyłączenie to „odnosi się [...] do określonej grupy podmiotów – rolników, zajmujących się agroturystyką. Ten rodzaj działalności obejmuje wynajmowanie przez rolników pokoi, sprzedaż posiłków domowych i świadczenie w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów. Wyłączenie to nie ma zatem zastosowania do świadczonych przez rolników usług, które nie mają związku z pobytem turystów”²⁷. Jeżeli więc agroturystyką parac mogą się rolnicy, którzy w ramach oferowanych przez siebie usług dla turystów będą oferować wytworzone przez siebie produkty (np. w ramach podawanych turystom posiłków), to przyjęć należy, że rolnicy ci powinni tę sprzedaż prowadzić z uwzględnieniem regulacji dotyczących RHD.

3. Odpowiedzialność cywilna podmiotów RHD

Prowadzenie gospodarstwa rentownego i jednocześnie proekologicznego związane jest z coraz większym ryzykiem²⁸, z coraz większą odpowiedzialnością za spowodowane szkody m.in. wobec konsumentów lub pośredników²⁹. Ryzyko to może wzrastać szybciej niż wielkość produkcji, bowiem zwiększenie produkcji najczęściej następuje nie tylko w oparciu o prosty wzrost ilościowy (intensywność produkcji), ale często bazuje na wzroście asortymentu produktów „od pola”. Rolnicy oferujący produkty „od pola do stołu”, dążąc do zwiększenia zyskowności działalności, zwiększają swoją produkcję nie tylko poprzez rozwój liczby oferowanych produktów, ale głównie poprzez zwiększenie przetworzenia oferowanych produktów. Wzrost ryzyka wynika więc głównie ze wspomnianego przetwarzania produktów, ich skomplikowania, co generuje dodatkowe ryzyka towarzyszące każdemu nowemu produktowi³⁰. Przykładem może być np. sprzedaż miodu poszerzona o sprzedaż pyłku pszczelego, pierzgi oraz mleczka pszczelego.

27. Zob. E. Komierzyńska-Orlińska, [w:] L. Bielecki i in., *Komentarz do ustawy – Prawo przedsiębiorców*, [w:] *Konstytucja biznesu. Komentarz*, Warszawa 2019 [LEX/El., komentarz do art. 6, pkt 5].

28. W literaturze przedmiotu gospodarstwa rolne postrzega się częściej jako narażone na ryzyko, a nie generujące ryzyko. Właściciele gospodarstwa muszą jednak odpowiednio zarządzać różnymi rodzajami ryzyka, zarówno tymi ze źródeł zewnętrznych, jak i tymi, które generuje gospodarstwo. J. Pałowska-Tyszko, M. Soliwoda, S. Pieńkowska-Kamieniecka, D. Walczak, *Stan obecny i perspektywy rozwoju systemu podatkowego i ubezpieczeniowego polskiego rolnictwa*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2015, s. 96–100.

29. J. Kalak, K. Łyskawa, *Podstawa odpowiedzialności cywilnej producenta rolnego i jej ubezpieczalność*, „Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu. Zeszyty Naukowe” 2011, 181, s. 180–191.

30. Z tego powodu autorzy przyjmują, że ryzyko wzrasta wykładniczo.

Wysokość szkód spowodowanych przez produkty podchodzące z rolniczego handlu detalicznego może być bardzo duża i, co ważniejsze, ze względu na swój charakter mogą to być szkody masowe. Wystarczy podać przykład zatrucia salmonellą w jednej z warszawskich kawiarni. Są tylko jednej z poszkodowanych osób przyznał 13 tys. złotych odszkodowania i zadośćuczynienia z tytułu zatrucia³¹.

Dodatkowo ze względu na możliwość sprzedawania tych produktów poprzez „zakłady prowadzące handel detaliczny” ewentualne szkody będą obejmować nie tylko bezpośrednich konsumentów, ale także pośredników. Ci mogą bowiem doznać strat majątkowych oraz wizerunkowych.

Szczegółowe wywody dotyczące odpowiedzialności cywilnej i ubezpieczeniowej związanej z RHD poprzedzić należy ogólnymi uwagami o odpowiedzialności cywilnej i ubezpieczeniowej rolnika. Odpowiedzialność cywilną rolnika można rozpatrywać na płaszczyźnie odpowiedzialności kontraktowej oraz deliktowej, przy czym w przypadku tej drugiej zarówno na zasadzie winy, jak i ryzyka (nazywanej też odpowiedzialnością zaostrożoną, której głównym elementem jest wzmożone niebezpieczeństwo określonej działalności dla otoczenia³²). Podstawową zasadą jest zasada winy, gdzie dana osoba (sprawca) ponosi odpowiedzialność odszkodowawczą, w przypadku zachowania (działania lub zaniechania) przez nią zawinionego. W doktrynie i judykaturze powszechnie przyjmuje się, iż wina składa się z dwóch elementów – obiektywnego (bezprawności) oraz subiektywnego (winy *sensu stricto* w każdym jej stopniu). Za bezprawność uznaje się sprzeczność zachowania z przepisami prawa oraz z zasadami współżycia społecznego (obiektywną naganność). Wina może występować w postaci winy umyślnej oraz nieumyślnej – lekkomyślności, czy niedbalstwa.

Odnosnie do odpowiedzialności kontraktowej, tj. niewykonania bądź nienależytego wykonania zobowiązania, jest ona oparta o zasadę winy domniemanej. Inaczej mówiąc, dłużnik (rolnik), aby uwolnić się od odpowiedzialności, musi wykazać, że nie ponosi winy za powstałą szkodę. Dłużnik jest bowiem lepiej zorientowany w okolicznościach, które spowodowały, że zobowiązanie nie zostało wykonane zgodnie z jego treścią. Dłużnikowi będzie zatem stosunkowo łatwiej wykazać przyczyny, które spowodowały naruszenie zobowiązania, a w konsekwencji – udowodnić, że nie były to okoliczności, za które ponosi on odpowiedzialność³³. Przyjąć należy, że w przypadku RHD będziemy mieli do czynienia z umowami sprzedaży oraz dostawy, ewentualnie kontraktacji.

Co się tyczy odpowiedzialności deliktowej, to do jej przyjęcia nie jest konieczne przypisanie rolnikowi winy umyślnej, ponieważ każda ze wskazanych postaci winy rodzi odpowiedzialność za powstałą szkodę, tym samym stopień winy ma znaczenie drugorzędne w tym sensie, że sprawca szkody odpowiada w razie istnienia choćby lekkiego niedbalstwa³⁴. W przypadku rolników w większości przypadków znajdzie zastosowanie zasada winy (art. 415 k.c.). Zawinienie może dotyczyć rolnika, osoby pozostającej z nim we wspólnym gospodarstwie domowym czy osoby świadczącej pracę w jego gospodarstwie.

31. Zob. A. Kuźniar, *Warszawski sąd wydał kolejny wyrok w sprawie zbiorowego zatrucia w „Green Caffè Nero”*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1494356,warszawski-sad-wydal-kolejny-wyrok-ws-zbiorowego-zatrucia-w-green-caffe-nero.html> [dostęp: 21.06.2022].

32. Zob. M.P. Ziemiak, M. Karolak, *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez przedsiębiorstwo wprawiane w ruch za pomocą sił przyrody (art. 435 k.c.)*. Rozważania *de lege lata* i *de lege ferenda* na kanwie orzecznictwa sądowego i poglądów Profesora Jana Łopuskiego, „Prawo i Wieź” 2020, nr 3, s. 62 i nast.

33. Zob. wyrok SN z 18 lutego 2009 r., sygn. I CSK 327/08, Legalis nr 242476.

34. Zob. wyrok SN z 10 października 1975 r., sygn. I CR 656/75, Legalis nr 19032.

Przechodząc do odpowiedzialności (deliktowej) na zasadzie ryzyka, to rolnik prowadzący gospodarstwo rolne może ponosić taką odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną innej osobie tylko wtedy, gdy gospodarstwo rolne zostanie uznane za przedsiębiorstwo. Wówczas bowiem podstawą prawną odpowiedzialności takiego rolnika za delikt byłby art. 435 § 1 k.c. Zgodnie z treścią tego przepisu – prowadzący na własny rachunek przedsiębiorstwo lub zakład wprawiany w ruch za pomocą sił przyrody (pary, gazu, elektryczności, paliw płynnych itp.) ponosi odpowiedzialność za szkodę na osobie lub mieniu, wyrządzoną komukolwiek przez ruch przedsiębiorstwa lub zakładu, chyba że szkoda nastąpiła wskutek siły wyższej albo wyłącznie z winy poszkodowanego lub osoby trzeciej, za którą nie ponosi odpowiedzialności. Ocena, czy przedsiębiorstwo należy do kategorii wskazanej w art. 435 k.c., musi być zaś dokonywana z uwzględnieniem faktycznego znaczenia określonych technologii w działalności przedsiębiorstwa oraz na podstawie uznania, czy możliwe byłoby osiągnięcie zakładanych celów produkcyjnych bez użycia sił przyrody³⁵. Wobec powyższego: gospodarstwo rolne może zostać uznane za przedsiębiorstwo, jeżeli w istocie rolnik prowadzi działalność w oparciu o zespół składników materialnych i niematerialnych, jak stanowi treść art. 55¹ k.c. Jak słusznie wskazano w wyroku Sądu Najwyższego z 15 lutego 2008 roku, nie sposób przecież wykluczyć uznania gospodarstwa rolnego za przedsiębiorstwo lub zakład wprawiony w ruch za pomocą sił przyrody wówczas, gdy samo prowadzenie danego rodzaju produkcji wytwórczej (roślinnej, zwierzęcej, ogrodniczej, sadowniczej) oraz uzyskiwanie jej efektów pozostaje w bezpośrednim związku ze stanem nasycenia i wykorzystania urządzeń poruszanych za pomocą sił przyrody, i to w takiej relacji, że od stopnia wykorzystania tych sił zależy w ogóle funkcjonowanie gospodarstwa w zakresie określonego rodzaju produkcji i uzyskania jej efektów, a nie tylko ułatwianie ich osiągnięcia³⁶.

Nie jest to jednak wystarczająca przesłanka do uznania odpowiedzialności deliktowej rolnika na podstawie art. 435 § 1 k.c. Koniecznym jest bowiem, aby przedsiębiorstwo to, czyli w istocie gospodarstwo rolne, było wprawiane w ruch za pomocą sił przyrody. Pojęcie ruchu przedsiębiorstwa odnosi się do funkcjonowania przedsiębiorstwa jako całości, a nie tylko do ruchu jego poszczególnych elementów oraz urządzeń³⁷. Ruch rozumiany jest więc szeroko, jako czynnik odnoszący się do całokształtu przedsiębiorstwa i obejmuje każdą działalność przedsiębiorstwa lub zakładu, a nie tylko taką, która jest bezpośrednio związana z używaniem sił przyrody³⁸. Z kolei związek przyczynowy między ruchem przedsiębiorstwa a szkodą nie musi być związkiem bezpośrednim, lecz może się także składać z ogniw pośrednich, z których dopiero ostatnie prowadzi do powstania uszczerbku³⁹. Stąd przyjmuje się, że szkoda nie musi być związana z działaniem danego urządzenia, lecz wystarczy jej powiązanie z ruchem całości przedsiębiorstwa – nie można więc wykluczyć zatrucia pokarmowego na pokładzie samolotu czy pociągu jako przykładu szkody związanej z ruchem przedsiębiorstwa⁴⁰. Wreszcie w sytuacji, gdy określona szkoda powstanie

35. Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 26 września 2018 r., sygn. VI ACa 384/17.

36. Sygn. I CSK 376/07, OSNC-ZD 2008 nr D, poz. 117.

37. Zob. M. Wałachowska, M.P. Ziemiak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna* (art. 353–534), Fras M., Habdas M. [red.], Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 532.

38. *Op. cit.*

39. *Op. cit.*, s. 533.

40. *Op. cit.* i powołana tam literatura, w szczególności zaś uwagi B. Lackorońskiego dotyczące związku szkody z rodzajami ryzyka działalności danego przedsiębiorstwa.

w okolicznościach niezwiązanych z „ruchem” gospodarstwa rolnego, nie zaktualizuje się odpowiedzialność rolnika na zasadzie ryzyka, a pozostanie ogólna, podstawowa odpowiedzialność oparta na zasadzie winy. Ustalenie podstawy odpowiedzialności rolnika ma istotne znaczenie dla rozkładu ciężaru, albowiem przy przyjęciu odpowiedzialności rolnika na zasadzie winy (art. 415 k.c.) to na powodzie, zgodnie z treścią art. 6 k.c., spoczywa ciężar wykazania wszystkich przesłanek tej odpowiedzialności, a mianowicie zdarzenia, z którym system prawny wiąże odpowiedzialność na zasadzie winy, szkody i związku przyczynowego między owym zdarzeniem a szkodą. Natomiast dla powstania odpowiedzialności z art. 435 k.c. wystarczy wystąpienie związku przyczynowego pomiędzy ruchem przedsiębiorstwa a szkodą. Istnienie związku przyczynowego wymaga udowodnienia zgodnie z ogólnymi regułami dowodowymi z art. 6, a więc okoliczność tę musi wykazać poszkodowany. Poszkodowany nie musi jednak wykazywać konkretnej przyczyny powodującej szkodę, albowiem odpowiedzialność z art. 435 k.c. powstaje bez względu na winę (w znaczeniu subiektywnym) prowadzącego przedsiębiorstwo, jak również bez względu na to, czy szkoda nastąpiła w warunkach zachowania bezprawnego.

Nie można też wykluczyć odpowiedzialności rolnika w oparciu o przepisy o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (art. 449¹ i nast. k.c.). W doktrynie słusznie przyjmuje się bowiem, że pojęcie produktu obejmuje swoim zakresem wszelkiego rodzaju żywność, w tym produkty żywnościowe pierwotne i przetworzone⁴¹. Będzie to odpowiedzialność na zasadzie ryzyka⁴². Zresztą zgodnie z art. 95 ustawy z dnia 25 sierpnia 2006 roku o bezpieczeństwie żywności i żywienia⁴³, w przypadku szkody wyrządzonej przez środki spożywcze odpowiedzialność za tę szkodę ponosi podmiot działający na rynku spożywczym na zasadach określonych w przepisach Kodeksu cywilnego dotyczących odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny.

Wreszcie, szkody wyrządzone w ramach RHD będą przede wszystkim szkodami na osobie (zwłaszcza rozstrój zdrowia rozumiany jako oddziaływanie na organizm ludzki, które pociąga za sobą zakłócenie w funkcjonowaniu poszczególnych organów, bez ich widocznego uszkodzenia, a więc np. poprzez zatrucie). To z kolei oznacza możliwość zbiegu roszczeń w reżimach *ex contractu* i *ex delicto*. Wówczas, zgodnie z art. 443 k.c., wierzyciel ma prawo wyboru ścieżki naprawienia szkody, z powołaniem się na art. 471 k.c. lub na art. 415 k.c.

W świetle powyższych rozważań należy przyjąć, że odpowiedzialność związana z RHD może pojawić się zarówno w przypadku odpowiedzialności kontraktowej, jak i deliktowej, na zasadzie winy oraz ryzyka (w tym odpowiedzialności za produkt). Zawinienie przyjąć może przede wszystkim postać naruszenia przytoczonych wcześniej regulacji prawnych związanych z RHD, w szczególności w kontekście wymogów sanitarnych oraz wymogów dotyczących produkcji żywności. Z kolei w przypadkach nowoczesnych i zmechanizowanych gospodarstw rolnych sprzedaż produktów w ramach RHD może zostać uznana za przejaw ruchu przedsiębiorstwa-gospodarstwa, co zaktualizuje odpowiedzialność zaostrożoną.

41. Zob. P. Wojciechowski, *Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny żywnościowy pierwotny i przetworzony. Wybrane problemy*, „Studia Iuridica Agraria” 2011, t. 9, s. 334.

42. Zob. A. Kubiak-Cyruł, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, Załucki M. [red.], Warszawa 2023 [Legalis, komentarz do art. 449¹, pkt 5].

43. Tekst jedn. Dz. U. 2022, poz. 2132.

Na koniec wskazać należy, że charakter odpowiedzialności cywilnej rolnika może być determinowany przez jego status jako przedsiębiorcy. Jeżeli bowiem przyjmiemy, że rolnik jest przedsiębiorcą, a prowadzone przez niego gospodarstwo spełnia kryteria uznania go za przedsiębiorstwo w rozumieniu art. 435 § 1 k.c., to rolnik ów odpowiadać będzie na zasadzie ryzyka za wyrządzone szkody (w reżimie odpowiedzialności *ex delicto*). Niestety, w prawie polskim brak systemowej definicji rolnika. Należy zgodzić się z poglądem, iż rolnik może, ale nie musi być przedsiębiorcą w rozumieniu art. 43¹ k.c.⁴⁴ W doktrynie zdaje się przeważać pogląd, że prowadzenie gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 55³ k.c. nie koniecznie jest tożsame z prowadzeniem działalności gospodarczej. Art. 55³ k.c. mówi bowiem o gospodarstwie rolnym jako pewnej zorganizowanej całości gospodarczej, *a contrario* do art. 55¹, który wprost utożsamia pojęcie przedsiębiorstwa z prowadzeniem działalności gospodarczej. Analogicznie SN w wyroku z dnia 3 października 2014 roku⁴⁵ wskazuje, że na gruncie art. 43¹ k.c. rolnik indywidualny prowadzący we własnym imieniu działalność wytwórczą w zakresie upraw o wymienionych cechach działalności gospodarczej, a więc także działający bez zamiaru osiągnięcia zysku, jest przedsiębiorcą. Zdaniem SN do kategorii tej nie należą jednak rolnicy nieuczestniczący w obrocie gospodarczym, którzy prowadzą gospodarstwo rolne zaspakajające jedynie potrzeby własnej rodziny – wymaganie bowiem uczestnictwa w obrocie polega na realizowaniu swojej działalności przez odpłatne ekwiwalentne świadczenia wzajemne spełniane za pomocą wielorazowych czynności faktycznych i prawnych, np. umów kontraktacji lub sprzedaży produktów rolnych. SN podkreślił także konieczność ustalania statusu rolnika *ad casum*, przy uwzględnieniu konkretnych okoliczności danego przypadku, pośród których istotne są m.in. zakres prowadzonej działalności rolniczej, jej model oraz stopień organizacyjny. Nie ma bowiem jednego wzorca określającego w sposób uniwersalny status rolnika jako przedsiębiorcy. Stąd także w ramach RHD status rolnika jako przedsiębiorcy musi być ustalany w okolicznościach danego przypadku.

4. Możliwość objęcia OC podmiotu RHD ochroną ubezpieczeniową

Przejdźmy teraz do odpowiedzialności ubezpieczeniowej. Aby ustalić konieczność pozyskania przez rolnika ubezpieczenia OC za produkt w przypadku rolników prowadzących rolniczy handel detaliczny, należy określić odpowiedzialność wynikającą z obowiązkowego OC rolnika. Jest to bowiem ubezpieczenie o dość szerokim zakresie odpowiedzialności zakładu ubezpieczenia⁴⁶.

Zgodnie z art. 50 ust. 1 ustawy z dnia 22 maja 2003 roku o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych⁴⁷ (dalej: u.u.o.) z ubezpieczenia OC rolnika przysługuje odszkodowanie, jeżeli rolnik, osoba pozostająca z nim we wspólnym gospodarstwie domowym lub osoba pracująca w jego gospodarstwie rolnym są obowiązani do odszkodowania za wyrządzoną w związku z posiadaniem przez rolnika tego

44. Opracowano na podstawie M.P. Ziemiak, *Postanowienia niedozwolone na tle umów ubezpieczenia. Studium cywilnoprawne*, TNOiK, Toruń 2017, s. 198–201.

45. Sygn. V CSK 630/13 (LEX nr 1509115, z glosą częściowo krytyczną P. Bielskiego).

46. M.P. Ziemiak, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 czerwca 2017r. (III CZP 114/16)*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2018, nr 1(22), s. 224.

47. Tekst jedn. Dz. U. 2019, poz. 2214.

gospodarstwa rolnego szkodę, będącą następstwem śmierci, uszkodzenia ciała, rozstroju zdrowia bądź też utraty, zniszczenia lub uszkodzenia mienia. Przepis art. 50 ust. 1 u.u.o. nie wprowadza odpowiedzialności za szkody jedynie na zasadzie winy (umyślnej lub rażącego niedbalstwa), ale także na zasadzie ryzyka, a nawet wyniku z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania (art. 9 u.u.o.)⁴⁸.

W orzecznictwie sądowym przyjmuje się, że pojęcie „posiadania gospodarstwa rolnego”⁴⁹ obejmuje nie tylko sam fakt posiadania, ale również czynności związane z prowadzoną działalnością rolniczą⁵⁰. Związek z posiadaniem jest pojęciem obejmującym swoim zakresem nie tylko skutki zdarzeń związanych z prowadzeniem gospodarstwa, czyli skutki działań rolnika, lecz także skutki jego zaniechań⁵¹. Wreszcie, odpowiedzialność ubezpieczyciela obejmująca szkodę powstałą „w związku z posiadaniem gospodarstwa rolnego” nie zależy od wystąpienia zdarzenia powodującego szkodę (krzywdę) jedynie w przestrzennych granicach gospodarstwa rolnego objętego ubezpieczeniem OC⁵². Odpowiedzialność za szkody związane z posiadaniem gospodarstwa rolnego oznacza, że ubezpieczyciel nie będzie odpowiadał za szkody związane z inną sferą aktywności życiowej osoby ubezpieczonej (które mogą zostać objęte ubezpieczeniem OC w życiu prywatnym) niż działalność rolnicza (choćby za szkody związane z prowadzeniem przez ubezpieczonego innej działalności niż działalność rolnicza) czy też ze sferą jego życia prywatnego⁵³. W przywołanych judykatach pojawia się więc pojęcie działalności rolniczej. Termin *działalność rolnicza* nie został zdefiniowany w u.u.o. Definicję taką odnajdujemy m.in. w ustawie z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym⁵⁴, zgodnie z którą za działalność rolniczą uważa się produkcję roślinną i zwierzęcą, w tym również produkcję materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcję warzywniczą, roślin ozdobnych, grzybów uprawnych, sadownictwa, hodowlę i produkcję materiału zarodowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcję zwierzęcą typu przemysłowego fermowego oraz chów i hodowlę ryb. Definicja ta – stosowana posiłkowo w ubezpieczeniach – nie obejmuje więc wytwarzania żywności i handlu nią. Jeżeli wykorzystamy ją przy wykładni pojęcia działalności rolniczej, RHD pozostanie poza zakresem odpowiedzialności ubezpieczenia OC rolnika (mamy tu bowiem do czynienia wyłącznie z działalnością rolniczą obejmującą produkcję nieprzetworzoną).

Sądy w zróżnicowany sposób podchodzą do kwalifikowania poszczególnych przykładów działalności rolniczej w kontekście jego ubezpieczenia OC. Dla przykładu, szkoda wyrządzona w związku z wykorzystaniem konia wierzchowego hodowanego w gospodarstwie rolnym, odłączonego od tego gospodarstwa w celu realizacji upodobań hobbyistycznych rolnika lub jego domownika, nie jest objęta odpowiedzialnością gwarancyjną ubezpieczyciela⁵⁵. Sąd Najwyższy przyjął także, że dla wyjaśnienia, czy konkretna szkoda została wyrządzona w związku z „posiadaniem przez rolnika

48. J. Oleszczak, *Zbieg odpowiedzialności ubezpieczycieli z tytułu obowiązkowego ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów oraz obowiązkowego ubezpieczenia OC rolników*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2020, nr 4, s. 58–60.

49. Wyrok SA w Białymstoku z 7 marca 2013 r., sygn. I ACa 880/12, Legalis nr 715196.

50. Wyrok SA w Krakowie z 25 stycznia 2018 r., sygn. I ACa 1147/17, Legalis nr 2046368.

51. Uchwała SN z 20 czerwca 2017 r., sygn. III CZP 114/16, Legalis nr 1611583.

52. Wyrok SN z 14 lipca 2017 r., sygn. II CSK 806/16, Legalis nr 1683021.

53. Wyrok SA w Łodzi z 13 grudnia 2017 r., sygn. I ACa 1539/17, Legalis nr 1743671.

54. Tekst jedn. Dz. U. 2020, poz. 333.

55. Wyrok SN z 12 kwietnia 2013 r., sygn. IV CSK 565/12, Legalis nr 684174.

gospodarstwa rolnego” należy odwołać się do definicji takiego gospodarstwa zawartej w art. 55³ k.c. Stosownie do niej za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. W powyższym znaczeniu gospodarstwo rolne jest zespołem różnorodnych składników, tworzących zorganizowaną całość gospodarczą. Obejmuje ono prawa do rzeczy, zwierząt oraz prawa i obowiązki związane z prowadzeniem działalności o określonym profilu. Za objęte ubezpieczeniem obowiązkowym „szkody związane z posiadaniem gospodarstwa rolnego” należy zatem uznać wszelkie szkody wynikłe z ryzyka związanego z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego jako zorganizowanej całości gospodarczej; ubezpieczyciel nie ponosi odpowiedzialności jedynie za szkody związane z inną sferą aktywności osoby ubezpieczonej, w tym za szkody związane z prowadzeniem przez ubezpieczonego innej działalności niż rolnicza, czy też ze sferą jego życia prywatnego⁵⁶. Z drugiej strony, w wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 17 listopada 2016 roku (sygn. I ACa 504/16)⁵⁷ przyjęto, że ogrzanie domu rolnika jako miejsca jego zamieszkania, wypoczynku, prowadzenia wymaganej dokumentacji agro – i zootechnicznej, podatkowej itp. (a więc służącej prawidłowemu zarządzaniu gospodarstwem rolnym) nie może być uznane tylko za sferę „prywatnej” działalności rolnika. Tym samym związane z nim czynności, w tym pozyskanie drewna na opał, są przejawem posiadania gospodarstwa rolnego.

Kluczowy dla dalszych rozważań jest jednak art. 53 u.u.o. W punkcie 2 i 3 tego przepisu wskazano, że zakład ubezpieczeń nie odpowiada za szkody:

- spowodowane przeniesieniem chorób zakaźnych nie pochodzących od zwierząt;
- w mieniu, spowodowane wadą towarów dostarczonych przez osobę objętą ubezpieczeniem albo wykonywaniem usług; jeżeli wskutek tych wad nastąpiła szkoda na osobie, zakład ubezpieczeń nie ponosi odpowiedzialności tylko wtedy, gdy osoba objęta ubezpieczeniem wiedziała o tych wadach.

Oba przypadki mogą być rozpatrywane w kontekście RHD, przy czym w pierwszym z nich chodzi m.in. o przeniesienie nieodzwierzęcej choroby zakaźnej⁵⁸ przy wykonywaniu czynności związanych z RHD (np. w czasie dostawy towaru). W orzecznictwie, art. 53 pkt 2 i 3 nie były przedmiotem szerszych rozważań w kontekście sprzedaży żywności. Ogólnie przyjmuje się, że wyłączenia wskazane w analizowanym przepisie należy interpretować ściśle⁵⁹. W praktyce przepis art. 53 pkt 3 stanowi podstawę do wyłączenia odpowiedzialności ubezpieczyciela OC przy świadczeniu przez rolnika usług, np. wadliwego dokonania oprysków, którego skutkiem jest zniszczenie upraw innego rolnika⁶⁰. Ustawa wyłącza więc odpowiedzialność ubezpieczyciela OC (przy dostawie to-

56. *Op. cit.*

57. Wyrok SA w Białymstoku z 17 listopada 2016 r., sygn. I ACa 504/16, Legalis nr 1546637.

58. Zgodnie z art. 2 pkt 21a ustawy z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (tekst jedn. Dz. U. 2020, poz. 1421), chorobami odzwierzęcymi są choroby zakaźne zwierząt lub zakażenia, które w sposób naturalny mogą być pośrednio lub bezpośrednio przenoszone między zwierzętami a ludźmi. W analizowanym przez nas przypadku chodzi więc o choroby, które nie spełniają kryteriów wskazanych w tej definicji.

59. Wyrok SO w Poznaniu z 20 sierpnia 2014 r., sygn. C 2572/13, LEX nr 2152690.

60. Zob. np. wyrok SO w Opolu z 22 września 2016 r., sygn. I C 673/15, LEX nr 2174495. W sprawie tej ubezpieczony rolnik – w ramach nieodpłatnej pomocy sąsiedzkiej – dokonał oprysku należącej do innego rolnika uprawy rzepaku. Warunki zewnętrzne do wykonania oprysku były prawidłowe, jednak doszło do zanieczyszczenia

warów przez rolnika] w całości za szkody w mieniu, zaś za szkody na osobie tylko do przypadku świadomego zbycia wadliwego towaru przez rolnika (ciężar udowodnienia świadomości istnienia wady spoczywa tu na ubezpieczycielu, co w praktyce napotyka na spore trudności). W doktrynie Jakub Nawracała wskazuje, że „Wyłączenie dotyczące szkód wyrządzonych wadą dostarczonych towarów [art. 53 pkt 3] ma charakter całkowity w przypadku szkód na mieniu, natomiast w odniesieniu do szkód na osobie jest obwarowane świadomością ubezpieczonego co do wad. Nie wystarczy zatem, że przy zachowaniu należytej staranności ubezpieczony powinien był wiedzieć o wadach dostarczanych towarów. Nie chodzi tu też o winę umyślną, sprawca może bowiem [przy świadomości istnienia wad] bezpodstawnie zakładać, że uniknie wyrządzenia szkody. Należy zauważyć, że ciężar udowodnienia istnienia po stronie sprawcy ewentualnej świadomości wady spoczywa na ubezpieczycielu jako na wywodzącym z tego skutki prawne w postaci zwolnienia z odpowiedzialności [art. 6 k.c.]. W praktyce przeprowadzenie takiego dowodu będzie często bardzo trudne. Przykładem szkód na osobie wyrządzonych wadą dostarczonych towarów będą np. zatrucia spowodowane skażeniem mleka dostarczonego przez rolnika do mleczarni bądź zanieczyszczeniem pestycydami płodów rolnych dostarczanych przez niego do przetwórn⁶¹. Jak widać, przywołany autor posługuje się przykładem dostawy skażonego mleka, niemniej sytuacja ta zdaje się nie odnosić do RHD [mleko bowiem przeznaczone jest dopiero do dalszego przetworzenia].

Czy w takim razie rolniczy handel detaliczny można uznać za działalność w ramach gospodarstwa rolnego, aby zaistniała wskazana powyżej odpowiedzialność jego ubezpieczyciela OC w zakresie szkód na osobie? Obowiązkowe ubezpieczenie OC rolników obejmuje wyłącznie szkody związane z posiadaniem gospodarstwa rolnego. Teoretycznie handel żywnością w ramach RHD można zakwalifikować jako „dostawę towaru” w rozumieniu art. 53 pkt 3 u.u.o. Skutkowałoby to objęciem tej działalności zakresem obowiązkowego ubezpieczenia OC rolnika, jednak pod warunkiem uznania, że RHD jest związane z posiadaniem gospodarstwa rolnego. Ze względu na konieczność rejestracji rolniczego handlu detalicznego, odmienne formy opodatkowania, a także spełnianie odmiennych warunków fitosanitarnych można jednak przypuszczać, że ubezpieczyciele – podobnie jak ma to miejsce w przypadku określonych sytuacji dotyczących zwierząt gospodarskich – mogą uznawać tę działalność za wykraczającą poza standardowe czynności związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

Jeżeli nawet optymistycznie ubezpieczyciele uznają tę formę za wyłącznie formę dystrybucji produkcji rolniczej, zwierzęcej lub roślinnej, to oferowane towary – w tym celu – powinny pochodzić całkowicie z własnej produkcji⁶².

W ofercie wielu ubezpieczycieli występuje tzw. ubezpieczenie OC rolnika nadwyżkowe. Jednak i ono nie jest rozwiązaniem satysfakcjonującym. Najczęściej nie zawiera ono bowiem

zbiornika środkami chwastobójczymi z poprzedniego oprysku wykonywanego przez sąsiada, co spowodowało zniszczenie ok. 40 ha upraw. Pozwany zakład ubezpieczeń OC, powołując się na art. 53 pkt 3 u.u.o. wywodził, że jego odpowiedzialność została wyłączona, ponieważ z opisu zdarzenia podanego przez powoda wynika, że zbiornik był zanieczyszczony inną substancją, co należy uznać za wadliwe wykonanie usługi w rozumieniu powołanego przepisu.

61. Zob. J. Nawracała, [w:] *Kontrakty na rynku ubezpieczeń. Komentarz do przepisów i warunków ubezpieczenia*, Fuchs D., Malinowska K., Maśniak D. [red.], Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 723–724.

62. A jak wskazano wcześniej – i jak wiadomo z praktyki – produkty te w części powstają z zewnętrznych półproduktów.

opcji ubezpieczenia odpowiedzialności za produkt przetworzony⁶³. Pozostałe możliwe do zakupu ubezpieczenia dotyczące zbliżonej działalności⁶⁴, np.: dobrowolne ubezpieczenie OC za produkt, ubezpieczenie wycofania produktu lub ubezpieczenie kontraktu (od ryzyka braku albo nienależytego wykonania kontraktu), są najczęściej dostępne dla rolnika niedokonującego przetworzenia produktów⁶⁵.

Ostatecznie, *de lege lata* nie sposób jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy RHD objęte jest obowiązkowym ubezpieczeniem OC rolnika. Ustawodawca powinien jednak wskazane wątpliwości usunąć, co uczynić może na dwa sposoby, a mianowicie:

- nowelizację przepisów u.u.o. i doprecyzowanie w jej art. 50, że ochrona ubezpieczeniowa dotyczy także szkód wyrządzonych w związku z wykonywaniem przez rolnika, osobę pozostającą z nim we wspólnym gospodarstwie domowym lub osobę pracującą w jego gospodarstwie rolnym RHD;
- nowelizację u.b.ż.ż. i wprowadzenie odrębnego od ubezpieczenia OC rolnika obowiązkowego ubezpieczenia OC podmiotów wykonujących RHD.

Podsumowanie

„Od pola do stołu” jest nie tylko opłacalne dla bezpośrednich producentów, ale i korzystne zdrowotnie dla konsumentów i dla gospodarki. Działanie to może zapewnić zyskowność niewielkim gospodarstwom rolnym, które z czysto ekonomicznych powodów nie powinny już istnieć. Zapewnienie bowiem wystarczającego dla całego gospodarstwa domowego rolnika dochodu z niewielkiego gospodarstwa rolnego z typowej produkcji roślinnej lub zwierzęcej jest niemożliwe⁶⁶.

Instytucjonalne sformalizowanie tego, co do tej pory często odbywało się najczęściej w szarej strefie, ma swoje wielkie zalety. Nie tylko zachęca do takich, korzystnych dla wszystkich działań rolników, którzy już podejmowali się takiej aktywności, ale zapewne – również dzięki odpowiednim programom wsparcia – przekona do nich kolejne osoby.

Jednak rolnicy powinni zdawać sobie sprawę z ryzyk związanych z rolniczym handlem detalicznym. Takim ryzykiem jest, poza ryzykiem operacyjnym związanym z prowadzeniem tego

63. Np. jeden z ubezpieczycieli (Concordia) w dobrowolnym ubezpieczeniu OC rolnika wprowadził w 2015 r. do zakresu ubezpieczenia następujące regulacje: „szkody w mieniu lub na osobie, związane z prowadzeniem przez Ubezpieczonego działalności agroturystycznej w tym również powstałe w następstwie dostarczenia produktów żywnościowych, w związku z prowadzeniem działalności agroturystycznej” oraz „szkody w mieniu, spowodowane wadą produktów dostarczonych przez Ubezpieczonego w ramach wykonywanej działalności rolniczej” (AGRO/OWU/15/03). Jednak obecnie obowiązujące ogólne warunki ubezpieczenia (w tym wariant OC agroturystyki) nie zawierają już takiej ochrony ubezpieczeniowej (AGRO/OWU/20/08).

64. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (tekst jedn. Dz. U. 2020, poz. 895).

65. Szerzej o potencjalnych ubezpieczeniach związanych z produkcją w gospodarstwie rolnym A. Wicka, *Znaczenie instytucji ubezpieczeniowych w agrobiznesie*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2009, nr 11(5).

66. A. Strzelecka, *Zmiany dochodów drobnych gospodarstw rolnych w Polsce*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2018, nr 1, s. 81–87.

biznesu, odpowiedzialność za szkody spowodowane sprzedażą produktów oferowanych w ramach rolniczego handlu detalicznego, ale formalnie niezwiązanych z działalnością rolniczą.

Rolnicy korzystają z obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. W 2019 roku kupiono ich 1 497 460, co – w zestawieniu z liczbą wniosków o dopłaty bezpośrednie w 2019 roku na poziomie 1,31⁶⁷ – świadczy o wypełnianiu obowiązku posiadania tego ubezpieczenia. Jednak ubezpieczenie to nie jest wystarczające dla rolników zajmujących się rolniczym handlem detalicznym. Obowiązkowe OC nie zapewnia ochrony ubezpieczeniowej rolnikom prowadzącym rolniczy handel detaliczny wykraczający poza działalność rolniczą. A rolniczy handel detaliczny najczęściej wykracza poza tę działalność.

Podsumowując: rolnicy prowadzący rolniczy handel detaliczny mają problem z zakupem odpowiedniego produktu ubezpieczeniowego w zakresie odpowiedzialności za produkt. OC rolnika oraz OC nadwyżkowe jest niewystarczające, bo obejmuje przecież rolnika, a jak wskazano w artykule istnieją wątpliwości, czy osoba prowadząca rolniczy handel detaliczny prowadzi działalność rolniczą. Z kolei OC za produkt dla osoby prowadzącej rolniczy handel detaliczny nie istnieje.

Ustawodawca, tworząc kategorię rolniczego handlu detalicznego, doprowadził do sytuacji, w której w dalszym ciągu operujemy kategorią rolnika, ale takiego, który nie prowadzi działalności rolniczej – jest to bowiem produkcja przetworzona. Rolnik taki powinien więc skorzystać z ubezpieczenia OC za produkt dla przedsiębiorcy, którym formalnie również przecież nie jest.

Ustawodawca, chcąc wspierać rozwój RHD, nie może wpłynąć na rynek, na powstanie odpowiedniego produktu ubezpieczeniowego w zakresie odpowiedzialności cywilnej podmiotów rolniczego handlu detalicznego. Powinien więc, zdaniem autorów, wprowadzić zmiany w prawie.

Wykaz źródeł

Adamowicz M., *Agricultural development processes in the context of globalization challenges and new approaches to the concept of sustainable development*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2021, nr 366 [1], <https://doi.org/10.30858/zer/132395>.

ARiMR, *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2019 r.*, Warszawa 2020.

Bielecki L. i in., *Komentarz do ustawy – Prawo przedsiębiorców*, [w:] *Konstytucja biznesu. Komentarz*, Wolters Kluwer, LEX/El. 2019.

Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl/handel-eksport-import/rolniczy-handel-detaliczny> [dostęp: 21.06.2022].

Kalak J., Łyskawa K., *Podstawa odpowiedzialności cywilnej producenta rolnego i jej ubezpieczalność*, „Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu. Zeszyty Naukowe” 2011, z. 181.

Kapała A.M., Lattanzi P., *Mandatory food information in case of short food supply chains and local food systems in EU and US legislation: a comparative study*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2021, 1 [28], DOI: 10.14746/ppr.2021.28.1.12.

Kapała A.M., *Legal Instruments to Support Short Food Supply Chains and Local Food Systems in France*, „Laws” 2022, No 11 [21], <https://doi.org/10.3390/laws11020021>.

67. Liczba 1,31 mln dotyczy wszystkich wniosków złożonych przez producentów rolnych, nie tylko przez osoby fizyczne. ARiMR, *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2019 r.*, Warszawa 2020.

- Kapała A.M., *Legal status of farmers involved in short food supply chains, a comparative study*, „Review of European and Comparative Law” 2022, No 48 [1], <https://doi.org/10.31743/recl.12317>.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, Załucki M. [red.], CH Beck, Warszawa 2023.
- Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna [art. 353–534]*, Fras M., Habdas M. [red.], Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład*, Bruksela 2019.
- Krupa D., Walczak D., *Investing in the agribusiness value chain and changes in GDP*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, nr [16]3.
- Kuźniar A., *Warszawski sąd wydał kolejny wyrok w sprawie zbiorowego zatrucia w „Green Caffè Nero”*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1494356,warszawski-sad-wydal-kolejny-wyrok-ws-zbiorowego-zatrucia-w-green-caffe-nero.html> [dostęp: 21.06.2022].
- Marciniak E., *Uwolnienie rolniczego handlu detalicznego w Polskim Ładzie*, „agroFakt” 19 lipca 2021 r., <https://www.agrofakt.pl/uwolnienie-rolniczego-handlu-detalicznego-w-polskim-ladzie/> [dostęp: 21.06.2022].
- Nawracała J., [w:] *Kontrakty na rynku ubezpieczeń. Komentarz do przepisów i warunków ubezpieczenia*, Fuchs D., Malinowska K., Maśniak D. [red.], Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Oleszczak J., *Zbieg odpowiedzialności ubezpieczycieli z tytułu obowiązkowego ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów oraz obowiązkowego ubezpieczenia OC rolników*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2020, nr 4, <https://doi.org/10.33995/wu2020.4.4>.
- Pawłowska-Tyszko J., Soliwoda M., Pieńkowska-Kamieniecka S., Walczak D., *Stan obecny i perspektywy rozwoju systemu podatkowego i ubezpieczeniowego polskiego rolnictwa*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2015.
- Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, http://podr.pl/wp-content/uploads/2017/02/1_UrządSkarbowy_RolniczyHandelDetaliczny_23.03.2017-1.pdf [dostęp: 21.06.2022].
- Portal Spożywczy, <https://www.portalspozywczy.pl/owoce-warzywa/wiadomosci/produkty-tradycyjne-regionalne-i-ekologiczne-zyskuja-na-popularnosc,136554.html> [dostęp: 17.05.2021].
- Rosińska K., *Od pola do stołu, czyli rolniczy handel detaliczny*, „Hasło Ogrodnicze” 2018, nr 2.
- Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=1516> [dostęp: 20.06.2022].
- Sokołowski Ł.M., *Uprawy i hodowle bezglebowe a potrzeba ochrony gruntów rolnych z perspektywy zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2021, nr 1(28), <https://doi.org/10.14746/ppr.2021.28.1.9>.
- Star M., Rolfe J., Brown J., *From farm to fork: Is food tourism a sustainable form of economic development?*, „Economic Analysis and Policy” 2020, No 66, DOI: 10.1016/j.eap.2020.04.009.
- Strzelecka A., *Zmiany dochodów drobnych gospodarstw rolnych w Polsce*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2018, nr 1, DOI: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2018.1.73>.
- Szpak K., *Polityka klimatyczna Unii Europejskiej w perspektywie 2050 roku*, [w:] *Polityka klimatyczna i jej realizacja w pierwszej połowie XXI wieku*, Gajewski J., Paprocki W. [red.], Centrum Myśli Strategicznych, Sopot 2020.
- Wicka A., *Znaczenie instytucji ubezpieczeniowych w agrobiznesie*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2009, nr 11 [5].
- Wirtualna Polska, <https://finanse.wp.pl/mial-byc-festiwal-smaku-jest-niesmak-nalot-skarbowki-na-impreze-kulinarne-6158284251854465a> [dostęp: 21.06.2022].

Wojciechowski P., *Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny żywnościowy pierwotny i przetworzony. Wybrane problemy*, „Studia Iuridica Agraria” 2011, t. 9.

Wrzaszcz W., Prandecki K., *Rolnictwo a Europejski Zielony Ład*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2020, nr 4(365), DOI: <https://doi.org/10.30858/zer/131841>.

Ziemiak M.P., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 czerwca 2017 r. (III CZP 114/16)*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2018, 1(22), <https://doi.org/10.14746/ppr.2018.22.1.20>.

Ziemiak M.P., Karolak M., *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez przedsiębiorstwo wprawiane w ruch za pomocą sił przyrody (art. 435 k.c.). Rozważania de lege lata i de lege ferenda na kanwie orzecznictwa sądowego i poglądów Profesora Jana Łopuskiego*, „Prawo i Więź” 2020, nr 3, <https://doi.org/10.36128/priv.vi32.111>.

Ziemiak M.P., *Postanowienia niedozwolone na tle umów ubezpieczenia. Studium cywilnoprawne*, TNOiK, Toruń 2017.

Civil liability of entities of agricultural retail trade and possibilities of its insurance

By 2050, Europe is set to become a climate neutral continent, e.g. by implementation of “The European Green Deal”. One of the initiatives under the Green Deal is the so called “Farm to Fork Strategy”, aiming to make food systems fair, healthy and environmentally-friendly. An important element in the development of the idea of “farm to fork” in Poland is agricultural retail trade (RHD). The aim of this paper, besides presentation of regulations concerning the agricultural retail trade, is an attempt to answer the following research questions: 1) what are principles of civil liability of farmers engaged in agricultural retail trade towards customers and 2) whether risks associated with RHD may be covered by civil liability insurance (and if so, under what insurance and to what extent). The study will analyze the principles of liability (civil and insurance) for the products offered as part of agricultural retail trade. The analysis will not include, for example, environmental risks, product recall risks or risks related to loss of profit, as those require further and detailed studies.

Keywords: civil liability, insurance, farmer, Green Deal.

DR HAB. DAMIAN WALCZAK, prof. UMK – Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Katedra Zarządzania Finansami.

e-mail: dwalczak@umk.pl

ORCID: 0000-0002-2986-9928

DR MICHAŁ P. ZIEMIAK – Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Katedra Prawa Ubezpieczeniowego i Medycznego; radca prawny.

e-mail: mpz@umk.pl

ORCID: 0000-0001-8543-9458